

Charakter osmanskej moci v Gemerskej stolici v 17. storočí¹

Helena Markusková

Osmani sa neobjavili v Gemerskej stolici² až na sklonku 16. storočia, ale po prvýkrát sa s ich prítomnosťou v tomto regióne stretávame už od polovice 16. storočia. Pre oblasť Gemerskej stolice tak môžeme rozlíšiť dve obdobia osmanskej nadvlády. Prvé (1554 – 1593) vymedzuje dobytie Fiľakova a jeho následné oslobodenie na začiatku pätnásťročnej vojny. Obdobie druhej osmanskej nadvlády je späté s vytvorením a existenciou jágerského ejáletu a ohraničujú ho roky 1596 – 1687.

Napriek tomu, že sa sústreďujeme na obdobie druhého osmanského panstva, nemôžeme vynechať stručný náhľad na charakter osmanskej moci na Gemeri v 16. storočí. Porovnaním oboch týchto období totiž môžeme postrehnúť niekoľko zásadných bodov, v ktorých sa líšila osmanská moc na Gemeri v 16. a 17. storočí, a zároveň sledovať zmeny v mocenskom postavení Osmanskej ríše, ku ktorým došlo práve na prelome týchto storočí.

Obyvatelia Gemerskej stolice sa s osmanskými dobyvateľmi trvalo stretli po páde Fiľakova v roku 1554. Osmani už rok predtým dobyli Rimavskú Sobotu aj neďalekú pevnosť Sobôtka. Zisk týchto pevností im umožnil prienik do Muránskej a Štítnickej doliny, kde prinútili k poplatnosti mnohé dediny. Pod osmanské panstvo sa dostalo okolo 400-450 dedín. Osmani na dobytom území vytvorili tzv. fiľakovský sandžak,³ ktorý mal ako jediný z dovtedajších sandžakov sídlo na území Slovenska. Fiľakovskí Osmani sa pri svojich akciách sústredili najmä na oblasť stredoslovenských bankských miest, ale neobišli ani územie Gemerskej stolice, pričom vyplienili Rožňavu a Jelšavu (1556) a v rovnakom roku donútili k poplatnosti aj pomerne vzdialenú Dobšínú.⁴

Prímerie, ktoré uzavreli obe znepriatelené strany vo februári 1559, neprinieslo do komplikovanej situácie na uhorsko-osmanskom pohraničí poriadok a pokoj. V roku 1566 vojská vedené Lazarom Schwendim oslobodili spod osmanského panstva Sobôtku, Plešivec,

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0165/11 *Reflexia uhorsko-osmanských vzťahov v prameňoch 16. – 17. storočia*.

² V príspevku sa venujeme Gemerskej stolici, pričom sme sa zamerali na slovenské územie tejto stolice. Vzhľadom na to, že sa oblasť Gemerskej stolice dostala počas osmanskej nadvlády pod osmanskú správu a bola súčasťou väčších celkov (fiľakovský sandžak v 16. storočí a jágerský ejálet v 17. storočí), nie je vždy možné striktne oddeliť slovenské územie Gemerskej stolice od týchto osmanských celkov, a preto sa na niektorých miestach venujeme aj tomuto širšiemu územiu.

³ Sandžak = administratívna jednotka v Osmanskej ríši, na nižšej úrovni ako ejálet. Sandžak sa skladal z niekoľkých náhijí. Arabským synonymom sandžaku je livá. Ďalší význam slova je aj vlajka (znak vojenského oddielu). Na čele sandžaku stál sandžakbeg. BLAŠKOVIČ, Jozef. *Rimavská Sobotka v čase osmanskotureckého panstva*. Bratislava : Obzor, 1974, s. 320.

⁴ *Tamže*, s. 19.

Gombasek a Krásnu Hôrku. Nasledujúci rok však posilnená fiľakovská osmanská posádka dobyla Sobôtku aj Putnok. V ďalších rokoch janičiari spustošili Gemer (1569), dobyli hrad Hajnáčku (1571), opätovne vyplienili Rožňavu (14. marca 1573) a úspechy žali aj mimo územia Gemerskej stolice, keď sa im podarilo dobyť Divín (1574), Modrý Kameň a Šomošku (1575). V osemdesiatych rokoch môžeme pozorovať uvoľnenie osmanskej moci v tomto regióne, ktoré sa prejavilo aj znížením počtu poplatných obcí. Napriek tomuto oslabeniu sa niektoré obce stali terčom osmanských odvetných akcií.⁵ K najznámejším patrí vyplienenie Dobšinej v roku 1584 z dôvodu neplatenia daní.⁶

Fiľakovský sandžak sa udržal do roku 1593. V prvom roku pätnásťročnej vojny sa spojeným oddielom cisárskej armády pod vedením Krištofa Teuffenbacha a Štefana Drugeta po trojdňovom obliehaní 9. novembra 1593 podarilo oslobodiť Sobôtku. Osmanská posádka padla do posledného muža. Následne vojská vedené K. Teuffenbachom a Mikulášom Pálffym dosiahli zásadný úspech oslobodením Fiľakovského hradu. Dobytie Fiľakova spôsobilo na osmanskej strane zmätok a poplach a ešte v tom istom roku Osmani opustili Modrý Kameň, Buják, Hollókó, Šomošku, Sečany aj Drégel'. Rok 1593 tak priniesol dočasné zlomenie osmanskej nadvlády na juhovýchodnom Slovensku.

Fiľakovský sandžak tvoril v rámci Slovenska východnú hranicu osmanskej moci, a práve jeho východná línia patrila k tým najslabším a najviac ohrozeným cisárskymi útokmi. Pre obdobie fiľakovského sandžaku je tiež príznačné, že osmanská moc nebola počas jeho trvania stále rovnaká, čo súviselo s vojenskými operáciami na okolí a odrazilo sa to aj v premenlivosti počtu poplatných dedín.⁷

Územná organizácia fiľakovského sandžaku

Súčasťou osmanskej praxe bolo, že po dobytí nového územia ho čo najskôr začlenili do svojej – osmanskej správy.⁸ Stalo sa tak aj po dobytí Fiľakova, ktoré sa stalo sídlom fiľakovského sandžaku. Ten bol v 16. storočí súčasťou rozsiahleho budínskeho ejáletu.

⁵ BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 19-20.

⁶ Túto udalosť vo svojej kronike opísal Gašpar Piltz, ktorý bol svedkom tejto pohromy. Pozri: PILTZIUS, Gáspár. *A Török betörése Dobsinára. 1584. évi október hó 14-én.* Rozsnyó : Sajó - Vidék Könyvnyomdában, 1903, 80 s. Dostupné aj na internete < <http://mek.oszk.hu/05900/05951/05951.pdf> >

⁷ Podrobnejšie o dejinách fiľakovského sandžaku pozri: TEJNIL, Eduard. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fiľakovského sandžaku. In *Historické štúdie*, V, 1959, s. 149-211. a KOČIŠ, Ladislav. Dejiny fiľakovského sandžaku. In *Vlastivedné štúdie Gemera*, 2, 1973, s. 53-57.

⁸ Pre tento proces je príznačné, že Osmani sledovali svoje záujmy a potreby, preto sa vo väčších územných jednotkách (ejáletoch, vilájetoch) spolu ocitli obce z rôznych uhorských stolíc. Podobný jav môžeme pozorovať aj neskôr v prípade jágerského vilájetu.

Fil'akovský sandžak sa ďalej delil na niekoľko menších jednotiek – náhijí⁹, pričom je príznačné, že ich hranice sa menili rôzne podľa vojenských potrieb.¹⁰

Na základe deftera¹¹ z rokov 1575 – 1576 vieme, že sa fil'akovský sandžak delil na 10 náhijí s 378 obcami. Podľa defterov a pokladničných denníkov môžeme sledovať ako sa menil počet náhijí v ďalších rokoch¹²:

Náhija	1575-76	1578-79	1583-84	1585	1586-1587
Fil'akovo	36 sídiel	36	✓	✓	✓
Rimavská Sobota	38	38	✓	✓	✓
Veľký Blh	54	54	✓	✓	✓
Plešivec	38	38	✓	✓	✓
Putnok	34	34	✓	✓	✓
Rimavská Seč	14	14	✓	✓	✓
Szendrő	95	94	✓	✓	✓
Divín	15	15	✓	-	✓
Muráň	27	25	-	✓	✓
Štítnik	27	27	✓	✓	✓
Hajnáčka	-	-	-	✓	✓
Sobôtka	-	-	-	✓	✓
Salgóvár	-	-	-	-	✓
Spolu	378	375	?	?	?

Z tabuľky je zrejmé, že počet náhijí vo fil'akovskom sandžaku nebol stály. Tvorilo ho 9-12 náhijí, z ktorých sa na slovenskom území Gemerskej stolice nachádzalo päť: Plešivec, Rimavská Seč, Muráň, Štítnik a Hajnáčka. Podľa údajov, ktoré máme k dispozícii, bola najmenšiou náhija Rimavská Seč so 14 sídlami, najväčšou bola náhija Plešivec s 38 sídlami.

⁹ Náhija = najmenšia administratívna jednotka Osmanskej ríše. K jednej náhiji patrilo 20-30 osád. Na slovenskom území sa náhije územne kryli so stolicami. Takéto náhije mohli mať aj 150-200 osád. Sandžak tvorilo viacero náhijí. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 317. Napr. fil'akovský sandžak mal v 16. storočí 9-12 náhijí. Najmenšia z nich mala 14 sídiel, najväčšia zas 95.

¹⁰ KOČIŠ, ref. 7, s. 59.

¹¹ Defter = zošit, register. V tomto prípade daňový súpis. V podrobných daňových súpisoch boli spísané všetky zdaniteľné príjmy obyvateľov jedného sandžaku. Deftery obsahujú súpis dedín, majerov, statkov a obyvateľov celého sandžaku a udávajú výšku daní jednotlivých usadlostí. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 310.

¹² Pri vypracovaní tabuľky sme vychádzali z údajov, ktoré uverejnil Kočiš. KOČIŠ, ref. 7, s. 59-60. Z týchto údajov je pre zmienené roky možné zrekonštruovať ako sa menil počet náhijí vo fil'akovskom sandžaku a aj to, ktoré náhije boli počas jednotlivých rokov jeho súčasťou. Počet sídiel jednotlivých náhijí je známy len pre roky 1575 – 1576 a 1578 – 1579.

V rokoch 1575 – 1576 bol celkový počet obcí fiľakovského sandžaku 378, z toho sa na slovenskom území Gemerskej stolice nachádzalo 100 sídiel. V rokoch 1578 – 1579 mal fiľakovský sandžak 375 sídiel, z toho 98 bolo na Gemeri.

Vojenská posádka fiľakovského sandžaku

V 16. storočí sa na území juhovýchodného Slovenska nachádzali aj osmanské vojenské posádky. Vo fiľakovskom sandžaku boli osmanské oddiely umiestnené vo Fiľakove, Sobôtke, Hajnáčke a Divíne. Veľkosť a zloženie jednotlivých posádok môžeme pre určité roky zrekonštruovať pomocou osmanských súpisov posádok. Tieto údaje sa nachádzajú v prácach Kláry Hegyi a Ladislava Kočiša.¹³

V centre sandžaku, vo Fiľakove, bola spočiatku umiestnená najväčšia posádka. O veľkosti fiľakovskej posádky máme k dispozícii údaje zo šiestich rôznych rokov. Na prelome rokov 1556/57 bolo vo Fiľakove 260 osmanských bojovníkov (müstahfyzi,¹⁴ topči,¹⁵ jazdci¹⁶ a azabi¹⁷). V roku 1557 stúpol počet fiľakovských vojakov na 321 (müstahfyzi, jazdci a azabi), na prelome rokov 1558/59 dosiahol 324 mužov (müstahfyzi, topči, jazdci a azabi). Nasledujúci údaj o fiľakovskej posádke máme až z roku 1583, keď jej počet poklesol na 129 jazdcov. Od osemdesiatych rokov tak môžeme zaznamenať postupné znižovanie posádky, a to viac ako o polovicu jej niekdajšieho stavu, čo potvrdzujú aj údaje z roku 1591. Vtedy bolo vo fiľakovskej posádke zaznamenaných len 119 jazdcov.

Ďalšia osmanská posádka sa nachádzala v Sobôtke neďaleko Rimavskej Soboty. Najprv tu bola umiestnená len malá posádka, ktorej počet dosahoval v období rokov 1556/57 32 müstahfyzov a v období 1558/59 34 müstahfyzov. Na prelome rokov 1568/69 posádku Sobôtky posilnili aj oddiely jazdy, vďaka čomu jej počet stúpol na 113 mužov. V roku 1583

¹³ HEGYI, Klára. The Ottoman network of fortresses in Hungary. In *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. DÁVID, Géza, FODOR, Pál. Leiden : Brill, 2000, s. 178; KOČIŠ, ref. 7, s. 66-68.

¹⁴ Müstahfyzi boli janičiari strážnej služby. Janičiari boli najdôležitejšími bojovníkmi pechoty a tvorili prevažnú väčšinu strážnych jednotiek dôležitých hradov. Vyzbrojení boli buď puškou a širokou krivou šablou, alebo lukom, šípami a šablou. KOČIŠ, ref. 7, s. 65.

¹⁵ Topči = odvodené od slova top – delo, boli delostrelci, ktorí mali hlavnú zásluhu na úspešnom dobývaní či obrane pevností. V menších pevnostiach boli tieto jednotky zastúpené len minimálne. *Tamže*, s. 66.

¹⁶ Osmanských jazdcov môžeme rozdeliť podľa formy odmeňovania za vojenskú službu do dvoch skupín. Prvú tvorili lénni jazdci: sipáhiovia a müteferrika (vznešená lénná jazda). Do druhej skupiny patrili žoldnierske vojská: ulúfedžiovia (jazdecké jednotky Vysokej porty) a džebellüovia (žoldnieri sipáhiov). Ulúfedžiovia tvorili značnú časť posádok pohraničných hradov a boli známi svojou vojenskou šikovnosťou a rýchlosťou, za čo vďačili dobrým koňom a výbornej výzbroji. Ich výzbroj tvorili luk, kopija, krivá šabl'a a pištoľ. *Tamže*, s. 65-66.

¹⁷ Azab = pôvodný význam slova je „slobodný“, „neženatý“. Boli to slobodní obrancovia pevností patriaci k pechote. Do armády boli prijímaní s podmienkou, že ostanú počas služby slobodní. Za svoje služby dostávali buď žold alebo timáry. Boli organizovaní do jednotiek nazývaných oda (kasáreň, kasárenská miestnosť, izba). BLAŠKOVIC, ref. 3, s. 308.

však veľkosť posádky opäť poklesla, a to len na 48 jazdcov. V roku 1591 však bola posádka Sobôtky posilnená o oddiely martalovcov¹⁸ a tvorilo ju 115 mužov.

O posádke Hajnáčky, ktorá sa ako jediná nachádzala na území Gemerskej stolice, máme údaje len z roku 1568, keď sa v nej nachádzalo 44 müstahfyzov.

O divínskej posádke máme informácie z troch rôznych rokov: 1579, 1583 a 1589. V Divíne bola v roku 1579 166 členná osmanská posádka, ktorú tvorili oddiely müstahfyzov, topčiov, jazdcov, azabov a martalovcov. Rovnaké zloženie mala divínska posádka aj v rokoch 1583, keď ju tvorilo 183 bojovníkov a v roku 1589, keď mala 140 členov. V prípade Divína síce môžeme v roku 1589 sledovať zníženie stavu posádky, ale v porovnaní s ostatnými pevnosťami sandžaku bola stále dosť početná. Divínska posádka bola zároveň svojím zložením najrozmanitejšia.

Z oboch zdrojov môžeme dedukovať, že trvalo sa osmanské posádky nachádzali len v pevnostiach Fiľakovo a Sobôtko. Na hrade Hajnáčka bola osmanská posádka zaznamenaná len v jednom zo sledovaných rokov a išlo len o menšiu jednotku. V Divíne boli osmanské oddiely umiestnené až neskôr, čo súvisí s faktom, že bol dobytý až v roku 1574. Keď porovnáme posádky všetkých štyroch pevností, zistíme, že najväčšie boli fiľakovská a divínska. Väčšia koncentrácia osmanských vojakov v Divíne najmä na sklonku osmanského panstva v tejto oblasti v 16. storočí súvisela aj so strategickou polohou Divína, ktorý sa nachádzal na hranici sandžaku a v blízkosti stredoslovenských banských miest.

Pri pohľade na veľkosť jednotlivých osmanských posádok môžeme skonštatovať, že osmanské posádky umiestnené na hradoch juhovýchodného Slovenska patrili k tým menším,¹⁹ vyskytovali sa v nich hlavne oddiely jazdy a pechoty (azabi a müstahfyzi). Delostrelci topči, ktorí patrili k zriedkavejším oddielom, sa v súpisoch objavili len vo Fiľakove a Divíne a aj to len v malom počte. Martalovci, ktorí vyvolávali u poddaných veľké obavy a boli známi ako odborníci na zájímanie otrokov, boli umiestnení len do posádky Sobôtky a Divínskeho hradu.

¹⁸ Martalovci tvorili ľahkú jazdu alebo žoldniersku pechotu. Väčšinou išlo o kresťanských žoldnierov s prevahou balkánskych Slovanov. Dostávali nízky žold a slúžili na hraniciach, ako aj vo vnútrozemí, kde vykonávali policajné funkcie. Boli známi ako tí, ktorí sa špecializovali na únos zajatcov a obchod s nimi. BLÁŠKOVIČ, ref. 3, s. 316-317.

¹⁹ Pri porovnaní s posádkami v iných sandžakoch môžeme skonštatovať, že v mnohých boli podstatne väčšie posádky, ale tiež sa vyskytli pevnosti, ktorých posádky boli porovnateľné s Hajnáčkou. HEGYI, ref. 13, s. 174-186. Tu treba brať do úvahy aj fakt, že väčšie posádky boli umiestňované do veľkých a strategicky významných pevností (ako napr. Ostrihom, po roku 1596 Jáger a ďalšie sídla vilájetov, kde sa veľkosť posádky pohybovala okolo niekoľko tisíc vojakov). Navyše osmanské pevnosti vo fiľakovskom sandžaku neboli od seba veľmi vzdialené, a preto si v prípade potreby mohli prísť na pomoc. V prípade väčšej hrozby mohli svoju obranu koordinovať tiež s oddielmi z blízkych sandžakov.

K dočasnému zlomeniu osmanskej moci v tomto regióne došlo počas pätnásťročnej vojny. Tá priniesla vo svojom prvom roku cisárskym vojskám niekoľko dôležitých úspechov. Oslobodzovanie územia fiľakovského sandžaku sa začalo útokom na pevnosť Sobôtka. Po jej obsadení primäli cisárske vojská 17. novembra 1593 ku kapitulácii aj Fiľakovo.²⁰ Pád centra fiľakovského sandžaku vyvolal na osmanskej strane také zdesenie, že následne Osmani opustili aj ďalšie pevnosti na slovensko-osmanskom pohraničí. To prispelo k dočasnému narušeniu osmanského panstva na juhovýchodnom Slovensku.

Už o tri roky neskôr sa Osmanom podarilo tento stav zvrátiť, keď dobyli významnú pevnosť Jáger.²¹ Pád Jágru tiež znamenal rýchle obnovenie osmanskej moci na území, ktoré predtým spadalo pod fiľakovský sandžak. Osmanom sa po ovládnutí Jágru vzdalo okolo 300 dedín. Zároveň sa ako chássy jágerského miestodržiteľa stali poplatnými Lučenec, Rožňava, Miškovec, Rimavská Sobota, Kokava nad Rimavicou a Klenovec. Väčšina juhoslovenských obcí si zvolila dobrovoľnú poplatnosť Osmanom, aby sa vyhla ich pustošeniu.²²

Na území, ktoré Osmani počas svojej ofenzívy dobyli, vznikol nový ejálet, ktorý dostal meno podľa svojho centra – jágerský ejálet.²³ Pod jeho správu sa dostali aj oblasti niekdajšieho fiľakovského sandžaku. Vznik jágerského vilájetu bol v tomto regióne novým prvkom. Tvorilo ho menej sandžakov, a preto mohol v 17. storočí zasahovať do situácie na pohraničí oveľa pružnejšie ako v 16. storočí príliš rozsiahly budínsky ejálet.²⁴ Ďalšou odlišnosťou v porovnaní so 16. storočím bolo, že počas 17. storočia na území juhovýchodného Slovenska Osmani neumiestnili svoje posádky.²⁵

²⁰ Pri oslobodení Fiľakova je zaujímavá zmienka o približne 300 Osmanoch z radov posádky aj civilného obyvateľstva, ktorí sa rozhodli zostať vo Fiľakove a podľa všetkého prestúpili na kresťanstvo. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 20-21.

²¹ Dobytie Jágru bolo pre osmanskú stranu veľkým úspechom, ktorý im spolu s dobytím Kaniže (1600) výrazne vykompenzoval predošlé straty počas pätnásťročnej vojny. Osmani sa o dobytie Jágru, ktorý mal strategickú úlohu pri obrane hraníc, ako aj výhodnú polohu medzi Uhorskom a Sedmohradskom, neúspešne pokúšali už v 16. storočí, v roku 1552, preto mal jeho zisk pre Osmanov veľký význam. HEGYI, ref. 13, s. 168-169.

²² BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 21.

²³ Ejálet = pôvodný význam, najväčšia administratívna jednotka Osmanskej ríše. Najvyšším veliteľom aj úradníkom ejáletu bol beglerbeg – miestodržiteľ. Počet ejáletov v čase najväčšej rozpinavosti Osmanskej ríše dosiahol číslo 34. Synonymum slova je vilájet, ktorý postupne od 17. storočia nahrádza termín ejálet. Ten v tejto dobe nadobúda nový význam - „administrácia“, „vedenie“, „riadenie“. *Tamže*, s. 312.

²⁴ Vznik ďalších vilájetov na území Uhorska v 17. storočí bol novým javom a z osmanskej strany išlo o veľmi pragmatický ťah, ktorý im uľahčoval správu získaných území. Fakt, že vznikli nové vilájety, ale neznamenal, že Osmani v tejto dobe dosiahli v Uhorsku výraznejšie územné zisky. Potvrzuje to aj prípad jágerského vilájetu, väčšinu jeho územia totiž tvorili oblasti, ktoré vznikli odčlenením od budínskeho vilájetu. HEGYI, ref. 13, s. 169.

²⁵ Keďže Osmani stratili počas pätnásťročnej vojny Fiľakovo, Sobôtka aj ďalšie pevnosti na území juhovýchodného Slovenska, najbližšia osmanská posádka sa nachádzala v Jágru. *Tamže*, s. 169.

Organizácia jágerského vilájetu

Novovzniknutý vilájet mal svoje sídlo v Jágru. Vilájet sa ďalej delil na menšie jednotky – sandžaky. Jágerský vilájet tvorili štyri sandžaky: hatvanský, solnocký, segedínsky a fiľakovský.²⁶

Osmanské štátne orgány aj úradníci, ktorí predtým sídlili vo Fiľakove, sa usídlili po zriadení vilájetu v Jágru. Na čele jágerského vilájetu stál miestodržiteľ,²⁷ ktorého úlohou bolo postarať sa o bezpečnosť rájov²⁸ a zabezpečiť, aby mohli nerušene pracovať, platiť dane a poplatky, dodávať naturálie a vykonávať robotu. Avšak v osmanskom štáte boli miestodržiteľia aj ostatní úradníci menovaní do svojich funkcií len dočasne, do odvolania a premiestnenia na iné pôsobisko, preto sa osmanskí úradníci a spolu s nimi aj vojaci permanentne sťahovali z jedného pohraničného hradu do druhého. Miestodržiteľia dostávali za svoje služby miesto platu léna, tieto ale mali len v dočasnej držbe, čo vplývalo na hospodárenie, ako aj na život poddaných.²⁹ Jágerskí miestodržiteľia sa na svojom poste striedali pomerne často. Len málokto z nich pôsobil vo svojom úrade dlhšie obdobie, ako

²⁶ Problematika určenia počtu aj názvov jágerských sandžakov je pomerne komplikovaná. Rozdelenie jágerského vilájetu na štyri sandžaky (hatvanský, solnocký, segedínsky a fiľakovský) spomínajú K. Hegyi a E. Tejníl HEGYI, ref. 13, s. 169; TEJNIL, ref. 7, s. 217. J. Blaškovič sa zmieňuje len o troch: o fiľakovskom, jágerskom a hatvanskom. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 27. Práve jágerský sandžak spomína ako jediný z turkológov. Je málo pravdepodobné, že okolo Jágru vznikol sandžak s rozsiahlejším územím, skôr malo mesto ako centrum vilájetu a jeho najvýznamnejšia pevnosť iné osobitné postavenie. V jednom dokumente z roku 1664 sa ale spomína aj jágerský sandžak. Ide o nariadenie adresované kádimu jágerského, hatvanského a solnockého sandžaku: „*Rendelet az egri, hatvani és szolnoki sandžakok kádijaihoz.*“ FEKETE, Lajos. *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában*. Budapest : MTA, 1993, s. 262. Túto otázku môžeme porovnať s ďalším vilájetom, ktorý Osmani v druhej polovici 17. storočia zriadili na slovenskom území. Novozámocký vilájet sa nedelil na sandžaky ale na náhije. Tvorilo ho osem náhijí aj s náhijou Újvár (Nové Zámky), ktorú ale tvorila len samotná pevnosť s osmanskou posádkou bez džizje platiaceho obyvateľstva, takže išlo len o formálnu náhiju. K tejto problematike pozri bližšie: MARKUSKOVÁ, Helena. Diplomová práca. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela. 2009, s. 21-22. Gábor Ágoston sa pri jágerskom vilájete zmieňuje len o troch sandžakoch, ale ich mená nespomína. ÁGOSTON, Gábor. *The Costs of Ottoman Fortress-System in Hungary in the sixteenth and seventeenth centuries*. In *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. DÁVID, Géza, FODOR, Pál. Leiden : Brill, 2000, s. 224. O hatvanskom a solnockom ejálete na základe dokumentov nemôžeme pochybovať. Fiľakovský sandžak bol, aj napriek májúcemu názvu, ktorý mu Osmani ponechali ako symbolickú spomienku na niekdajšie slávne časy 16. storočia (Fiľakovo bolo od roku 1593 v uhorských rukách), tiež preukázateľne súčasťou jágerského ejáletu. V prípade segedínskeho sandžaku situáciu komplikuje fakt, že síce patril k jágerskému ejáletu, ale jeho vojenské posádky boli zapísané v Budíne a boli aj platené z budínskej pokladnice. HEGYI, ref. 13, s. 169. Variant, že Segedín patril k Jágru naznačujú aj osmanské listiny z Rimavskej Soboty. Rimavskosobotskí obchodníci totiž chodili do Segedínu na trhy. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 89, 141. Preto sa prikláňame k tomu, že jágerský ejálet mal štyri sandžaky: Hatvan, Solnok, Segedín a Fiľakovo, pričom pod fiľakovský sandžak spadalo územie na Slovensku.

²⁷ Miestodržiteľ nazývaný beglerbeg bol najvyšším úradníkom a vojenským veliteľom vojsk vo vilájete. Beglerbeg mal často vysokú civilnú hodnosť paša, niekedy aj vyššiu vezír. Za svoju službu dostával léno s výnosom vo výške 600 tisíc až 1,5 milióna akčí ročne. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 309.

²⁸ Rája = pôvodný význam slova je ovca, v množnom čísle stádo. V Osmanskej ríši sa pojmom rája označovali poddaní. Do 17. storočia označoval tento termín moslimských aj nemoslimských poddaných (najmä roľníkov), od 17. storočia pod ním Osmani rozumeli nemoslimské poddané obyvateľstvo. *Tamže*, s. 319.

²⁹ *Tamže*, s. 27.

napr. paša Ibrahim, ktorý zotrval na pozícii miestodržiteľa preukázateľne aspoň štyri roky v období rokov 1612 – 1615. Pomerne častým bol jav, keď sa v jednom roku vystriedali aj dvaja miestodržiteľia, ako v roku 1654 Mehmed a Mustafa, v roku 1663 zase Mustafu vystriedal Kasym a v roku 1670 na post beglerbega nastúpil po Husejnovi Ali. Práve časté striedanie na miestodržiteľskom poste komplikovalo riadenie vilájetu, dokonca sa stávalo, že ani Vysoká porta nevedela, kto momentálne stojí na jeho čele.³⁰ Táto situácia sa ale negatívne odrazila aj na postavení poddaných, hlavne kvôli plateniu daní. Striedanie beglerbegov viedlo k duplicitnému inkasovaniu poplatkov, čo napokon vyústilo do sťažnosti rimavskosobotských rájov a prinieslo zmenu v spôsobe platenia daní.³¹

V riadení vilájetu mal po beglerbegovi a jeho zástupcovi podstatné miesto aj osobný tajomník miestodržiteľa „kethüdá“. Ten zotrval vo svojej službe tak dlho ako miestodržiteľ. S každým novým beglerbegom prišiel aj nový kethüdá. Kethüdá viedol miestodržiteľovi administráciu, inkasoval príjmy, preberal naturálne dávky, vystavoval za ne potvrdenky a vydával iné úradné spisy.³²

V prípade, že sa na miestodržiteľa obrátili jeho poddaní s dôležitou otázkou³³ prizval si svoj diván,³⁴ ktorý mu pomohol sa rozhodnúť. Členmi tohto divánu boli vyšší úradníci a velitelia vojenských zborov jágerskej pevnosti.³⁵

Riešenie súdnych záležitostí v ejálete mal na starosti kádi. Bola to veľmi dôležitá funkcia a aj poddaní sa na neho, v prípade rôznych problémov, často obracali. Kádi

³⁰ BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 58.

³¹ O zmene spôsobu platby sa rozhodlo v roku 1656, čo potvrdzuje osmanská listina z Rimavskej Soboty č. 73. Ide o nariadenie jágerského miestodržiteľa pašu Mehmeda vydané na základe sultánskeho fermanu: „*Pretože sú chássom jágerského beglerbega, dávajú beglerbegovi 1000 čiernych gurušov ročne. Keď sú však v niektorom roku dosadení do spomenutého vilájetu beglerbegovia dva-tri razy, každý z nich žiada od týchto (obyvateľov) 1000 čiernych gurušov, násilne ich vyberá a úplne ich utláča...Spomenutí obyvatelia vároša na základe vznešeného rozkazu žiadali a prosili za prítomnosti všetkých hodnostárov vilájetu o dokument, (v ktorom) by sa nariadilo v zhode s vysokým rozkazom, že majú odo dňa Hyzyra do dňa Kásyma dávať každému prichodzíemu (beglerbegovi) vždy za tri mesiace (len) 250 čiernych gurušov. Preto bol vydaný tento list ako dokument, aby ich ani z našej strany, ani z inej strany nemohli obťažovať a znepokojoval tak, že by žiadali (čo len) o jeden peniaz alebo o jedno zrnko viac.*“ BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 163-164.

³² Napr. listina č. 7: „*Z rúk richtára vároša Rima Sonpot [Rimavská Sobotka], menom Pajiž gártó István [István Pajszgy], bol úplne zaplatený a odovzdaný kesim 1000 gurušov, ktorý má zaplatiť richtár spomenutého vároša v tomto 1013-tom roku. Preto mu bolo vydané do rúk toto potvrdenie. Sluha Hasanov, kethüdá.*“ Tamže, s. 116-117.

³³ K takýmto problémom patrila napríklad ochrana poddaných pred nespravodlivým vyberaním mýta (listina č. 89). Tamže, s. 173.

³⁴ Diván = v tomto prípade poradný zbor miestodržiteľa. Všeobecne poradný zbor sultánov, skladal sa z vezírov a najvyšších štátnych úradníkov na čele s veľkovezírom. Diván rozhodoval o najdôležitejších finančných, politických, vojenských a administratívnych otázkach ríše. Tamže, s. 311.

³⁵ Členmi divánu, ktorý v rokoch 1660-1661 (listina č. 89) riešil problém nespravodlivého oberania poddaných na poplatkoch za mýto boli: Mehmed, veliteľ martalovcov; el-Hadžy Ahmed, veliteľ bölüka dobrovoľníkov; Mehmed, veliteľ delostrelcov; Mustafa, veliteľ pešiakov; Ahmed, veliteľ azabov; Halil, veliteľ pevnosti a Musly, veliteľ janičiarov. Tamže, s. 174.

rozhodoval v sporných otázkach³⁶ a pri svojom rozhodovaní sa pridržiaval šarie a kánúnu. Staral sa aj o to, aby nariadenia a rozkazy vyšších orgánov boli vykonané. Tiež dozeral na spravodlivé spisovanie do defterov a vyberanie daní, takže mal aj kontrolnú funkciu. Kádi tiež vykonával odpisy úradných listín.³⁷ V prípade vážnejších prečinov sa dokonca stretávali aj sudy, ktorým predsedal kádi. Treba však zdôrazniť, že kádi riešil len spory, ktoré sa dotýkali otázok spolužitia s Osmanmi, ostatné problémy riešila miestna samospráva.³⁸

V prípade, že poddaní nepochodili u jágerských úradníkov (beglerbeg či kádi), obrátili sa so svojimi sťažnosťami na vyššie inštalácie, pričom tu existovala istá postupnosť krokov. Najprv riešil problémy poddaných budínsky miestodržiteľ³⁹ alebo budínsky diván.⁴⁰ Budínsky beglerbeg mal v porovnaní s miestodržiteľmi ostatných uhorských vilájetov aj v 17. storočí nadradené postavenie, a preto mohol rozhodovať v sporných otázkach. V prípade, že sa poddaní nedomohli riešenia svojich problémov v Budíne, obrátili sa dokonca aj na samotného sultána.⁴¹ Ten po preskúmaní spornej otázky rozhodol o riešení problému a svoje rozhodnutie adresoval jágerskému miestodržiteľovi alebo jágerskému a hatvanskému kádimu. Aby sa zamedzilo prípadným problémom s dodržiavaním jeho nariadenia na konci sultánskeho fermanu bolo vždy upozornenie: „*Tých, ktorí vzdorujú, napíšte nám aj s menami a titulmi. Nedopusťte, aby v tejto záležitosti musel znovu prísť môj vznešený rozkaz.*“⁴²

³⁶ K sporným otázkam, ktorými sa kádi zaoberal patrili najmä problémy s platením daní. Išlo o rôzne prehmaty voči „rájom“, keď sa osmanskí páni obohacovali na ich úkor. Najčastejším príkladom bolo nezákonné zvyšovanie poplatkov, inkasovanie desiatku za úradný výkon a viacnásobné inkasovanie daní od poddaných v čase zmeny na miestodržiteľskom poste. Takýto problém musel riešiť kádi Nasrullah ben Hamza v roku 1615, ktorý nakoniec rozhodol v prospech rájov. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 129.

³⁷ Napr. listina č. 210 je úradným odpisom, ktorý vyhotovil jágerský kádi Mustafa v roku 1672 z nariadenia miestodržiteľa pašu Mehmeda, ktorý obyvateľom Rimavskej Soboty znížil ich dane. *Tamže*, s. 254-255.

³⁸ KOČIŠ, ref. 7, s. 68-69.

³⁹ Budínsky beglerbeg riešil sťažnosti Rimavskosobotčanov v listinách číslo 12, 22, 25, 55 a 57. Najčastejšie sa na neho obyvatelia obracali kvôli problémom s neprimeraným zvyšovaním daní, kvôli opätovnému výberu už zaplatenej sumy a opakovanému požadovaniu už zaplatenej sumy pri zmene na poste jágerského beglerbega. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 120, 127-128, 130-132, 150-153.

⁴⁰ Budínsky diván sa v listine č. 182 zaoberal v roku 1669 problémom s vyberaním mýtnych poplatkov od rimavkosobotských obchodníkov. *Tamže*, s. 236-237.

⁴¹ Osmanský sultán Mehmed IV. vydal pre Rimavskosobotčanov spolu jedenásť fermanov. Išlo o listiny číslo 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 212, 235, 236. Sultán v nich zakazoval nezákonné pokutovanie obyvateľov Rimavskej Soboty a výber desiatku kethüdóm a dvadsiatku házinedárom z platobných povinností (listina č. 157), ďalej zakazoval nútenie do roboty, z ktorej sa už obyvatelia peňažne vykúpili (č. 158), oslobodil ich z povinnosti platenia poplatku za pálenie vápna (č. 159), určil maximálnu výšku mýtného poplatku (č. 160), zakázal výber krvného pri náhodnej smrti poddaného (č. 162), zakázal vyberanie daní nad stanovenú sumu (č. 163), určil dávanie vianočného daru miestodržiteľovi len raz za rok (č. 164), zakázal obťažovať rájov, ktorí sa z nepriateľského (t.j. uhorského) územia presťahovali do Rimavskej Soboty (č. 165) a zakázal miestodržiteľom preberať od Rimavkosobotčanov textilie za polovičnú sumu (č. 212 a 235). *Tamže*, s. 213-224, 256-257, 271-274.

⁴² *Tamže*, s. 214.

K úradníkom jágerského vilájetu patrili aj tlmočníci, ktorí umožňovali komunikáciu s uhorským obyvateľstvom,⁴³ ďalej čavuš,⁴⁴ emín⁴⁵ a házinedár.⁴⁶

V Jágri bola okrem úradníkov, ktorí zabezpečovali chod vilájetu, umiestnená aj osmanská posádka, ktorá mala na starosti obranu pevnosti a jej blízkeho okolia. Posádku v roku 1605 tvorilo 1965 členov. Jágerská posádka bola zložená z oddielov müstahfyzov, janičiarov, topčiov, jazdcov, azabov, martalovcov a gönüllüov,⁴⁷ okrem nich sú v zozname posádky zaznamenaní aj remeselníci a služobníci v džámi.⁴⁸ Podľa ďalšieho súpisu bolo na prelome rokov 1605-1606 v Jágri až 3 409 vojakov.⁴⁹ Okrem vojenskej posádky žilo v meste aj civilné obyvateľstvo. Podobne ako vo Fiľakove v 16. storočí aj v Jágri sa po jeho dobytí v roku 1687 spomína konverzia osmanských obyvateľov.⁵⁰

Vznik kondomínia na uhorsko-osmanskom pomedzí a jeho špecifiká

Dlhotrvalé boje vyčerpali Osmanskú ríšu i Habsburgovcov natoľko, že ani jedna strana nebola schopná dosiahnuť rozhodujúce víťazstvo. Zároveň však ani neboli ochotní vzdať sa svojich niekdajších územných ziskov. V pohraničných oblastiach tak vzniklo široké pásmo, na ktoré si robili nárok obe strany. Toto sporné územie si privlastňovali, ale ani jedna strana si nedokázala zabezpečiť jeho úplné ovládnutie. Vzniklo tak územie, na ktorom čiastočne alebo striedavo vládli oba štáty, tzv. kondomínium.

Hlavným znakom kondomínia bolo vymáhanie daní, poplatkov a iných poddanských povinností od obyvateľstva na dve strany, t.j. Osmanom aj uhorským feudálom a zároveň istá dvojitosť na úseku administrácie a práva.

Uhorský štát aj šľachta považovali osmanské panstvo za dočasné a protiprávne, a preto sa snažili udržať si kontakty s podrobeným územím, ktoré naďalej považovali za svoje. Cítili sa preto oprávnení vyberať dane aj na území, na ktoré si nárokovala Osmanská ríša. Kráľovské štátne orgány, armáda a uhorská šľachta sa nechceli zmieriť so stratou

⁴³ V prípade rimavskosobotských listín sa s tlmočníkmi stretávame len na dvoch miestach. V listine č. 85 sa spomína tlmočník Beše Husejn z janičiarskeho zboru a v listine č. 231 pri odovzdávaní kesimu figuruje tlmočník čelebi Husejn. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 171, 269.

⁴⁴ Existovalo viacero druhov čavušov, ich úlohou bolo doručovať rozkazy a prijímať cudzích vyslancov. *Tamže*, s. 310.

⁴⁵ V tomto prípade išlo o úradníka, ktorý vykonával daňové súpisy a inkasoval niektoré dane. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 311.

⁴⁶ Hážinedár bol pašov pokladník a komorník. *Tamže*, s. 313.

⁴⁷ Gönüllü – oddiely dobrovoľníkov, ktorí slúžili v posádkach pevností. BAYERLE, Gustav. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. (1604-1616)*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1991, s. 266.

⁴⁸ HEGYI, ref. 13, s. 190.

⁴⁹ ÁGOSTON, ref. 27, s. 209.

⁵⁰ Malo ísť až o 2000 moslimov z radov vojakov i civilného obyvateľstva. POPOVIC, Alexandre. Les musulmans de Hongrie dans la période post-ottomane. In *Studia Islamica*, 1982, 55, s. 175.

pohraničných miest a dedín, a tým pádom aj svojich príjmov, preto trvali na tom, aby poddaní, ktorí sa dostali pod osmanské panstvo, naďalej platili dane aj im. V prípade, že dediny nezaplatili, napádali ich ozbrojené tlupy, ktoré násilne inkasovali dane a desiatky. Toto dvojité zdanenie tak veľmi ťažko doľahlo na poddaných a možno ho vnímať aj ako najvýraznejší dopad na kvalitu ich života v čase uhorsko-osmanskej koexistencie.

Táto dvojitosť neexistovala len v oblasti daňovej, ale premietla sa aj do súdnej a administratívnej sféry. Osmanskí sudcovia síce pôsobili v centrách správy, ale mimo nich prenechávali riešenie súdnych sporov na miestnu správu. Pre Osmanov sa tak kompromis medzi sandžakom a stolicou stal jedinou schodnou cestou. Uhorská administratíva i súdnictvo prísne dohliadali na to, aby sa poddaní neobracali na osmanské úrady v otázkach, ktoré spadali pod uhorskú kompetenciu, pretože takéto správanie bolo považované za prejav „turcizmu“ a bolo trestané smrťou.⁵¹

Komplikovanú situáciu, ktorá vznikla na uhorsko-osmanskom pohraničí v 16. storočí a pretrvala aj v storočí nasledujúcom opísal v roku 1555 hornouhorský kapitán Ján Balaša nasledovne: „*Turek síce obsadil niektoré časti našej krajiny, ale nepodrobil si ich, skôr mu zostali za chrbtom. Ved' nedokázal nastoliť svoje úrady a zákony, a musí strpieť, že tieto oblasti zostávajú súčasťou vlastného organizmu a žijú svojimi štatútmi.*“⁵²

Vznik kondomínia súvisel aj s tým, že Osmanská ríša dosiahla v 16. storočí vrchol svojej rozpínavosti, ktorý bol zároveň aj hranicou jej možností. Na prelome 16. a 17. storočia sa už zmietala v hospodárskych a vnútorných problémoch⁵³, ktoré ju značne oslabili, a preto nebola schopná premeniť situáciu v Uhorsku vo svoj prospech. Osmanská ríša tak v Uhorsku nedokázala uplatniť svoju správu tak, ako sa jej to podarilo na Balkáne či v Anatólii. Osmani síce okupovali rozsiahle uhorské územia, ale ani zďaleka sa im nepodarilo ich aj ovládnuť a naplno v nich uplatniť svoju správu a zákony. Vznik kondomínia je tak vo všeobecnosti vnímaný ako znak oslabenia osmanskej moci, zároveň ho však môžeme z osmanskej strany považovať aj za istý prejav pragmatizmu. Osmanská elita si totiž uvedomovala, že rozsiahle

⁵¹ PIRICKÝ, Gabriel. *Charakter osmanské moci v Uhrách*, s. 2-3. [online]. Dostupné na internete <http://www.proorient.sk/c_texty.html>

⁵² PÁLFFY, Géza. *A tizenhatodik század története*. Budapest : Pannonica Kiadó, 2000, s. 38.

⁵³ Oslabenie osmanskej moci spôsobili predovšetkým nepretržité vojny, nielen v Uhorsku, ale aj na východe s perzským šachom, v Stredozemnom mori s Benátkami, vojny v Arábii a v severnej Afrike. Tieto vojny stáli nesmierne sumy peňazí a vyčerpali všetky zdroje Osmanskej ríše. Nepomer medzi štátnymi príjmami a výdavkami neustále stúpala a mal za následok zhoršenie hospodárskej situácie, nárast cien a zvyšovanie daní. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 26. Zároveň dochádzalo k neustálemu znehodnocovaniu strieborných mincí – akčí, čo vyvolávalo veľkú nespokojnosť. Ríšou okrem toho v období rokov 1596 –1610 zmietali aj celáľijské povstania. KREISER, Klaus – NEUMANN, K. Christoph. *Dějiny Turecka*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2010, 92-93.

územie ríše nie je možné úplne kontrolovať, a preto ponechala okrajovým častiam istú mieru samostatnosti.

Kontinuita uhorského štátu zostala v osmanskom zábore zachovaná a šľachta neraz z rozdelenia ríše na tri časti paradoxne ťažila. Prvoradé bolo, že Osmanom ich premenlivé vojenské úspechy nestačili na konsolidáciu svojej moci v Uhorsku. Vzhľadom na to, že sa Osmanom nikdy nepodarilo vojensky ovládnuť celé územie, bol tento prechodný stav charakteristický pre celé obdobie osmanskej nadvlády. Osmani sa tak v uhorských vilájetoch nikdy nestali neobmedzenými pánmi, a aj keď ich považovali za vysunuté bašty islamu, v skutočnosti ich nedokázali včleniť do svojej ríše tak ako balkánske či anatolské vilájety. Navyše postupné oslabovanie osmanskej moci nahrávalo uhorským feudálom, ktorých moc sa pozvoľna na úkor Osmanov rozširovala.⁵⁴

Problematikou kondomínia sa zaoberali aj mierové zmluvy. Tá z Drinopola (17. február 1568) určila, aby poddaní platiaci na dve strany platili len Osmanom. Prímerie z ústia Žitavy (11. november 1606) však vytvorilo akýsi právny základ pre kondomínium, keď uznalo poplatnosť obom stranám.⁵⁵

Rozsah osmanskej moci v Gemerskej stolici

Vznik kondomínia na uhorsko-osmanskom pohraničí je jedným z hlavných problémov, ktorý nám sťažuje presné vymedzenie rozsahu osmanskej moci na území juhovýchodného Slovenska. Vzhľadom na to, že sa tu uplatnilo dvojité panstvo, len ťažko môžeme v tomto kontexte hovoriť o presne a trvalo vymedzených hraniciach Osmanskej ríše. Stanovenie hraníc medzi oboma rivalmi bolo vždy veľmi komplikovanou otázkou a aj mierové zmluvy, v ktorých sa tieto hranice vytyčovali, ponechávali množstvo priestoru pre vzájomné spory. Hranica v nich totiž nikdy nebola určená presne na dedinu, ale iba podľa jednotlivých pevností, kvôli čomu vznikol široký priestor, na ktorý si robili nárok obe strany.⁵⁶

Pre určenie rozsahu osmanskej moci na juhovýchode dnešného Slovenska majú mimoriadny význam sťažnosti, ktoré voči osmanským prešľapom spisovala Gemerská stolica. Vďaka tomu si môžeme vytvoriť reálny obraz o dosahu osmanskej moci na naše územie, určiť hranice osmanského zdanenia i počet obcí, ktoré museli Osmanom odvádzať dane.

⁵⁴ PIRICKÝ, ref. 52, s. 7.

⁵⁵ PÁLFFY, ref. 53, s. 42.

⁵⁶ *Tamže*, s. 42.

Vieme tak vymedziť územie, ktoré sa dostalo pod osmanskú poplatnosť, a to aj napriek tomu, že naň na základe mierových zmlúv Osmanmi nemali nárok.

Pre Gemerskú stolicu máme k dispozícii dva súpisy sťažností. Prvý je z roku 1656, druhý pochádza z konca obdobia osmanskej moci v regióne.⁵⁷ Vďaka týmto súpisom vieme zistiť počet dedín, ktoré na juhovýchode Slovenska odovzdávali dane Osmanom a porovnaním údajov z oboch súpisov môžeme sledovať zmeny v rozsahu osmanskej moci v tomto regióne.

V súpise sťažností Gemerskej stolice z roku 1656 je zaznamenaných 125 obcí.⁵⁸ Z nich sa nám podarilo lokalizovať 119 obcí, z ktorých sa 107 nachádza na území dnešného Slovenska a zvyšných 12 na území Maďarska. V druhom súpise sú zaznamenané sťažnosti 132 gemerských obcí, z ktorých 131 sa nachádza na území Slovenska a 1 na území dnešného Maďarska.⁵⁹

Porovnaním obcí spísaných v oboch sťažnostiach môžeme pozorovať, ako sa v tejto dobe zmenilo osmanské panstvo na juhovýchodnom Slovensku. Už pri zbežnom porovnaní nám vyskočí zaujímavý záver, a to, že na sklonku osmanského panstva bol počet juhoslovenských obcí, ktoré odvádzali dane Osmanom vyšší ako v roku 1656. V druhom súpise je zaznamenaných o 24 dedín viac ako v súpise prvom. Tento poznatok nás privádza k ďalšiemu dôležitému problému, a to k určeniu doby poplatnosti jednotlivých obcí, respektíve k určeniu začiatku poplatnosti týchto obcí. Vzhľadom na to, že disponujeme len dvomi súpismi sťažností, z ktorých prvý je z roku 1656, určiť presný rok začiatku poplatnosti jednotlivých obcí na základe archívnych dokumentov nie je možné. Môžeme však predpokladať, že mnohé z obcí sa po vytlačení Osmanov z juhovýchodného Slovenska v roku 1593 dostali druhýkrát pod osmanskú nadvládu podstatne skôr než v roku 1656. Podľa všetkého sa tak udialo už po roku 1596, teda po dobytí Jágru. Túto teóriu potvrdzuje aj pochopiteľná snaha Osmanov obnoviť svoje niekdajšie panstvo na juhovýchodnom Slovensku a zároveň aj istý pragmatizmus domáceho obyvateľstva.⁶⁰ Dediny si neraz zvolili

⁵⁷ V druhom súpise sťažností Gemerskej stolice chýba datovanie dokumentu. Na jeho konci je však po nemecky dopísané, že pochádza z rokov 1680 – 1684. Podľa textu sťažností tiež môžeme predpokladať, že pochádza z druhej polovice 17. storočia, a to aj preto, že v jeho úvode sa píše, že jednotlivé obce majú spísať sťažnosti voči osmanským prešľapom od uzavretia mieru medzi cisárom Leopoldom I. a Osmanmi v roku 1664. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond (ďalej f.) Gemerská župa I. (ďalej GŽ I.), Kongregačné písomnosti (ďalej KP), 53(PZ 173).

⁵⁸ ŠA BB, f. GŽ I., KP, 1656, 431.

⁵⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173).

⁶⁰ V tomto kontexte zaujímavovo vyznieva fakt, že Péter Illik udáva pre obdobie 1627 – 1642 len 47 gemerských obcí poplatných Osmanom. ILLIK, Péter. *Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltság peremvidéken a 17. század első felében*. Budapest : WZ könyvek, 2009, s. 164. To by po porovnaní

„dobrovoľnú“ poplatnosť Osmanom, aby si zabezpečili pokojný život a vyhli sa tak osmanským lúpežným akciám. Výber dobrovoľného poddania sa Osmanom mohol podnietiť aj fakt, že obdobie druhého osmanského panstva bolo prijateľnejšie a jágerskí Osmani sa k poddaným správali miernejšie ako ich predchodcovia – fiľakovskí bojovníci v 16. storočí, na čo poukazujú aj viaceré zdroje.⁶¹

Po porovnaní slovenských obcí spísaných v oboch dokumentoch môžeme zistiť, že sa v nich vyskytuje 71 rovnakých obcí. Pri týchto obciach teda môžeme predpokladať kontinuálne osmanské panstvo v priebehu 17. storočia. Išlo o obce⁶² Gemerská Hôrka (Horka), Meliata (Mellete), Pašková (Paskaháza), Gočaltovo (Gacsalk), Rozložná (Rososnya), Kunová Teplica (Taplocza), Ochtiná (Ohtina), Rochovce (Rokfalva), Štítnik (Csitnek), Slavošovce (Nagy Szlabos), Slavec (Szalócz), Vieska nad Blhom (Ujfalu), Rožňavské Bystré (Sebespatak), Rudná (Rudna), Roštár (Rester), Hanková (Hankova), Petrovo (Petermány), Rejdová (Redova), Kocel'ovce (Gezcel), Vyšná Slaná (Felső Sajó), Markuška (Markuska), Krásnohorská Dlhá Lúka (Hosszúrét), Bohúňovo (Tiba), Vlachovo (Olahpataka), Henckovce (Henczko), Nižná Slaná (Also Sajó), Dobšiná (Dobsina), Gemerské Teplice (Josvataplocza), Licince (Licze), Gemerské Teplice (Miglécz), Gemerský Sad (Naszraj), Hucín (Gicze), Muránska Dlhá Lúka (Hosszurét), Mokrú Lúka (Vizesrét), Revúcka Lehota (Umrlehota), Chyžné (Chisnyo), Ratkovská Zdychava (Zdihova), Magnezitovce (Kopras), Magnezitovce (Mnyszen), Kameňany (Kövi), Muráň (Murányallya), Gemerský Sad (Mikocsén), Prihradzany (Pellacz), Turčok (Tursek), Nandraž (Nandras), Držkovce (Deres), Chanava (Hamva), Lenartovce (Lénartfalva), Číz (Cziz), Rimavská Seč (Rimaszéc), Ratková (Ratko), Ratkovské Bystré (Bisztra), Ratkovská Lehota (Szaz), Ratkovská Lehota (Lehota), Ratkovská Suchá (Szuha), Ratková (Repas), Rybník (Borosznok), Poproč (Poprócz), Polom (Polom), Ploské (Poloszka), Brádno (Baradna), Hrlica (Gerlicze), Slizké (Szilisztye), Nižné Valice (Alsóvál), Rašice (Ráss), Chvalová (Felfalu), Rybník (Ujvasar), Polina (Alsofalu), Veľký Blh (Also Balogh), Batka (Also Batka) a Padarovce (Padar).

s našimi doterajšími zisteniami znamenalo, že sa Osmanom v priebehu 14 rokov (t.j. do roku 1656) podarilo primäť k poplatnosti v Gemerskej stolici až 78 nových obcí.

⁶¹ „Podľa správ Gemerskej župy sa osmanské jágerské panstvo javilo v 17. storočí ľudskejšie ako za správy fiľakovských sandžakbegov v 16. storočí. To platilo nielen pri vyberaní daní, ale najmä v tom, že sa jágerská správa zdržovala od väčších vyludňovacích vpádov na dnešné slovenské územie bývalej Gemerskej župy.“ TEJNIL, ref. 7, s. 217. „Predca ale Jágerskí Turci boli miernejší a nerobili toľké neľudské ukrutnosti ako niekedy Fiľakovskí; preto však docielili temer toho, čo si žiadali, že si tak rečeno celú stolicu kus po kuse podmanili.“ TOMÁŠIK, Samuel. Pamätnosti Gemersko-malohontské. In *Letopis Matice Slovenskej*, 1872, IV, zv. 1, s. 51.

⁶² Pri identifikácii obcí sme využili: MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, 678 s. Názvy obcí najprv udávame v ich súčasnej podobe a v zátvorke tak, ako sú zaznamenané v sťažnostiach.

V sťažnostiach z roku 1656 je zaznamenaných 36 slovenských obcí, ktoré sa už v súpise z obdobia 1680 – 1684 nevyskytujú, môžeme teda predpokladať, že sa im nejakým spôsobom v období rokov 1656 – 1680 podarilo vymaniť spod osmanskej poplatnosti. V sťažnostiach z rokov 1680 – 1684 sa zas objavuje 60 nových obcí, ktoré sa v záznamoch z roku 1656 nevyskytujú. Na základe toho môžeme predpokladať, že sa pod osmanskú moc dostali až neskôr, čo mohlo súvisieť s rozširovaním a upevňovaním osmanskej moci na Gemeri v dôsledku úspešných vojenských akcií v 60. rokoch 17. storočia. Avšak aj tu sú naše informácie veľmi kusé. Pri obciach sa totiž začiatok ich poplatnosti nespomína, väčšinou sa objavuje údaj o spôsobe platby „teraz“ (1680 – 1684) a „predtým“. Pojem „predtým“ nie je bližšie špecifikovaný, pri niektorých obciach sa však dá zistiť, že sa pod týmto pojmom myslí obdobie pred uzavretím prímeria v roku 1664. Ide napr. o obce Lenartovce a Ivanice (Czomporháza).⁶³ Pri obciach Ratkovské Bystré (Filler) a Polom sa zas objavuje zmienka o platbe daní Osmanom, keď sa „*im vzdali po prvýkrát*“.⁶⁴ Po porovnaní so súpisom sťažností z roku 1656 zistíme, že v ňom figuruje obec Polom, zaujímavý je prípad druhej dediny Ratkovské Bystré (Filler), ktorá síce bola zapísaná do zoznamu sťažností z roku 1656, ale údaje o tejto obci boli z dokumentu následne vyškrtnuté. V prípade dediny Budikovany (Budikfalva), ktorá je zaznamenaná len v súpise z roku 1680 – 1684, sa pri spôsobe platby daní uvádza spôsob platenia „*oddávna*“.⁶⁵

Po lokalizovaní obcí spísaných v oboch sťažnostiach vieme určiť rozsah a hranice osmanského panstva na juhovýchodnom Slovensku.⁶⁶ Určenie týchto hraníc má význam nielen pre vymedzenie línie osmanského zdanenia na juhovýchode Slovenska, ale zároveň aj pre určenie dosahu osmanskej moci, ktorej rozpínavosť sa zastavila práve v tomto regióne.

⁶³ Pri obci Lenartovce sa píše: „*A mi adónk a bekeségh előt negyven öt forint vólt, a bekeségh megh lete utan penigh hatvan forintra verte fellyebb.*“ [Pred mierom bola naša daň 45 zlatých, po mieri ju zvýšil na 60 zlatých.] Pri obci Ivanice sa zas spomína: „*A magunk summaját tudgyuk hogy fellyebb verte, mert annak elötte tizenhat forint volt a summánk... fá öt szekér vólt a bekeségh elött.*“ [Vieme, že nám zvýšil sumu, pretože predtým bola naša suma 16 zlatých...] ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173).

⁶⁴ Ratkovské Bystré: „*A mi summánk vólt annak előtte hogy elsőben meghodóltunk tizen öt forint, annak utanna huszon öt forint, az utan negyven forint: most már a bekeségh allat hatvan forintra verte.*“ [Naša suma bola predtým, keď sme sa prvýkrát vzdali, 15 zlatých, potom 25 zlatých, následne 40 zlatých: teraz, počas mieru, ju zvýšil na 60 zlatých.] Polom: „*Mikor elsőben meghodóltunk vólt az summánk harmincz forint, most immar veszen rajtunk ötvén forintot.*“ [Keď sme sa prvýkrát vzdali, naša suma činila 30 zlatých, teraz už od nás berie 50 zlatých.] *Tamže*.

⁶⁵ „*A mi summánk réghetül fogvást ötvén forint, porta pénzt annak előtte nem vólt nálunk, soha nemis adtunk, hanem Várad vetéletül fogva vettete reánk a portát.*“ [Naša suma bola oddávna 50 zlatých, portálne peniaze od nás predtým nebral, ani sme ich nikdy neplatili, ale od zabratia Veľkého Varadína od nás žiada aj portu (portálne peniaze).] *Tamže*.

⁶⁶ Hranice osmanského zdanenia v rokoch 1656 a 1680 – 1684 sme určili na základe údajov o obciach spísaných v oboch sťažnostiach Gemerskej stolice. ŠA BB, f. GŽ I., KP, 1656, 431; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173). Po tom, čo sme obce spísané v týchto sťažnostiach lokalizovali, vyznačili sme hraničné obce a na základe toho sme vytvorili hranice osmanského zdanenia pre obe obdobia. Pre jednoduchšiu orientáciu tieto hraničné obce v texte označujeme ich súčasným názvom.

Hranice osmanského zdanenia v roku 1656 tvorila línia vedúca z Husinej, odkiaľ pokračovala na juh k Blhovciam a Petrovciam. Následne sa stočila severne a tiahla sa pozdĺž maďarských hraníc cez dediny Jestice a Drňa a pokračovala pri rieke Rimava cez Šimonovce, Chrámec, Rimavskú Seč, Lenartovce a Kráľ. Odtiaľto pokračovala hranica severne cez Neporadzu, Hubovo, Tornaľu a popri rieke Slaná cez Čoltovo, Slavec a Krásnohorskú Dlhú Lúku. Tá bola v tomto období najvýchodnejším bodom osmanskej hranice na Slovensku. Od Krásnohorskej Dlhej Lúky sa hranica stočila západne a tiahla sa cez Rudnú a Henckovce a opäť pokračovala pozdĺž rieky Slaná cez Nižnú Slanú, Vlachovo, Dobšínú, Vyšnú Slanú a Rejdovú, kde sa otočila na juh a pokračovala cez Čiernu Lehotu a Magnezitovce. Následne pokračovala línia osmanského panstva popri pravostrannom prítoku rieky Slaná cez Revúcku Lehotu, Mokrú Lúku, Muránsku Dlhú Lúku a Muráň. Od Muráňa pokračovala južne cez Ratkovské Bystré, Polom, Brádno, Slizké, Padarovce a Pavlovce späť k Husinej. Osmanom sa tak podarilo v prvej polovici 17. storočia primäť k poplatnosti pomerne široké pásmo juhoslovenských obcí, pričom sú pre nás zaujímavé najmä východné a severné hranice tohto pásma, ktoré zároveň predstavovalo v danej dobe aj hranice osmanskej moci na Slovensku. Na východe tvorili hranicu obce Slavec, Krásnohorská Dlhá Lúka, Rudná, Henckovce a Nižná Slaná. Na severe predstavovali hranicu osmanskej expanzie na našom území Dobšíná, Rejdová, Čierna Lehota, Revúčka a Muráň.

Osmanské daňové hranice viedli v rokoch 1680 – 1684 cez Širkovce, potom pozdĺž rieky Rimava cez Rimavskú Seč, Lenartovce, Chanavu a Rumince. Hranica ďalej pokračovala popri toku rieky Východný Turiec cez dediny Stránska a Otročok, kde sa stočila severne a tiahla sa pri rieke Slaná cez Bohúňovo, Ardovo, Plešivec a Slavec. Následne sa hranica uberala na východ a zahŕňala obce Rožňavskej kotliny, pričom na východe dosiahla Hrušov, Krásnohorské Podhradie a Paču. Pri Pači sa stočila západne a pokračovala cez Čučmu opätovne pozdĺž rieky Slaná cez Betliar, Gemerskú Polomu, Henckovce, Nižnú Slanú až na severe dosiahla Dobšínú. Od Dobšinej smerovala cez Vyšnú Slanú a Rejdovú, kde sa točila južne cez Slavošovce, Magnezitovce a Revúcu, odkiaľ sa opäť tiahla na sever cez Muránsku Zdychavu a Muráň. Od Muráňa pokračovala hranica južne smerom k obci Ratkovské Bystré a odtiaľ smerovala juhozápadne cez Krokavu, Polom, Brádno, Lehotu nad Rimavicou, Bartu a Širkovce. Východnú hranicu osmanskej daňovej línie tvorili v tomto období Hrušov, Krásnohorská Dlhá Lúka, Krásnohorské Podhradie, Pača, Čučma, Betliar, Henckovce a Nižná Slaná. Na severe juhovýchodného Slovenska predstavovali hraničné obce Dobšíná, Rejdová, Muránska Zdychava a Muráň.

Porovnaním údajov z rokov 1656 a 1680 – 1684 môžeme tiež sledovať isté zmeny v rozsahu osmanskej moci na juhovýchodnom Slovensku. V prvej polovici 17. storočia platili Osmanom dane obyvatelia obcí nachádzajúcich sa na juhu Cerovej vrchoviny a obce Bodvianskej pahorkatiny, v druhej polovici 17. storočia sa tieto obce vymanili spod osmanskej poplatnosti. Naproti tomu sa ale Osmanom podarilo v druhej polovici 17. storočia rozšíriť svoju moc na východe o obce Ardovo, Plešivec, Hrušov, Krásnohorské Podhradie, Rožňava, Pača, Čučma, Betliar a Gemerská Poloma a na severe o obce Gočovo, Brdárka, Kobeliarovo, Jelšava, Lubeník, Revúca, Muránska Zdychava a Muránska Lehota.

Osmanská moc v Gemerskej stolici v 17. storočí mala v porovnaní so 16. storočím niekoľko špecifik. Prvým podstatným rozdielom bolo, že podrobené územie Gemerskej stolice už nepatrilo pod budínsky vilájet, ale stalo sa súčasťou jágerského vilájetu. Ten vďaka svojej menšej rozlohe Osmanom umožňoval pružnejšiu správu podmanených území. Ďalším podstatným rozdielom bolo, že Osmani v 17. storočí na slovenskom území Gemera neumiestnili svoje vojenské posádky, a preto aj ich priamy dosah na túto oblasť nebol až tak výrazný ako v 16. storočí. Čo sa týka rozsahu osmanskej moci v Gemerskej stolici počas 17. storočia, môžeme skonštatovať, že Osmani tu obnovovali svoju nadvládu len postupne. Pri jednotlivých obciach síce väčšinou nemôžeme datovať začiatok ich poplatnosti, ale zo súpisov sťažností Gemerskej stolice vyplýva, že osmanská daňová nadvláda dosiahla najväčší rozsah v 80. rokoch 17. storočia, keď im bolo poplatných 131 gemerských obcí.

The Character of the Ottoman Reign in the Gemer Region in 17th Century

The Slovak territory of the Gemer region got under Ottoman attendance for the first time already in the 16th century after the seizure of the Fiľakovo castle. The first Ottoman domination lasted until 1593 and in comparison with the second Ottoman domination (1596-1687) had several differences. In the 16th century, the Gemer region belonged to the Sanjak of Fiľakovo, which was the part of the Eyalet of Buda and Ottomans had the administration and military garrisons in the area. After the seizure of Eger in 1596, they had gradually restored their domination also in the Gemer region, however without any administration or military garrisons at this time. In that period, the organisation of the conquered territory changed as well and Gemer region became the part of the newly established Viyalet of Eger. Viyalet was divided into four Sanjaks: Hatvan, Solnok, Szeged and Fiľakovo. The territory of the southeast Slovakia belonged to the Sanjak of Fiľakovo, Ottomans left its name unchanged, although the Fiľakovo castle was controlled by the the emperor of Austria. The formation of the condominium, which is characteristic by the double taxation, administration and jurisdiction, complicate exact demarcation of the border of Ottoman Empire in the southeast Slovakia. The border, demarcated in the peace treaties, did not respond to the real condition and Ottomans collected taxes in much larger territory. Following the archive documents we can describe the measure of the Ottoman taxation in the Gemer region. In the year 1656 109 communities paid taxes to the Ottomans, at the end of the Ottoman domination in years 1680-1684 131 of such communities are known.

Keywords: Sanjak of Fiľakovo, Viyalet of Eger, Ottoman, boundary of taxation, condominium

Le caractère du pouvoir ottoman en région de Gemer au 17e siècle

Le territoire slovaque de la région de Gemer a été soumis aux Ottomans pour la première fois pendant 16e siècle après la prise du chateau de Fiľakovo en 1554. Cette première domination ottomane a duré jusqu'à 1593. Après son comparaison avec la seconde domination ottomane (1596-1687) on peut y trouver plusieurs différences. D'abord en 16e siècle Gemer faisait parti de sandjak de Fiľakovo subordonné au vilayet de Budín. Puis les Ottomans y ont placé leurs officiers et armées. Après la prise d'Eger en 1596 ils ont réussi à reconstituer leur pouvoir dans cette région, mais cette fois-ci sans y placer leurs officiers ni l'armée. Dans cette époque les Ottomans ont changé l'organisation des territoires soumis et région de Gemer devient parti de nouveau vilayet appelé d'après son siège, le vilayet d'Eger. Celui-ci était divisé en quatre sandjaks, ceux de : Hatvan, Solnok, Seged et Fiľakovo. Le territoire du sud-est de Slovaquie appartenait au sandjak de Fiľakovo. Les Ottomans ont gardé son nom même si le chateau de Fiľakovo dépendait à l'empereur autrichien. À cause de condominium, caractérisé par double imposition, administration et justice, il est difficile de limiter les frontières de l'Empire Ottoman en sud-est de Slovaquie. Les frontières désignées par les accords de paix ne correspondaient pas à la réalité et les Ottomans ont imposé un territoire beaucoup plus vaste. Grâce aux documents d'archives nous sommes capables de reconstruire l'étendue d'imposition ottomane en Gemer. En 1656 109 communautés ont payé les impôts aux Ottomans quant à la fin de la domination ottomane en 1680-1684 les Ottomans ont exigé les impôts de 131 communautés.

Mots clés: sandjak de Fiľakovo, vilayet d'Eger, L'Ottoman, frontière fiscale, le condominium

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

MARKUSKOVÁ, Helena. Charakter osmanskej moci v Gemerskej stolici v 17. storočí. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. Historia nova II – 2011 – 1. Bratislava : Stimul, 2011, s. 21-38. [online] Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1.pdf>